

<https://doi.org/10.62837/2025.3.237>

ƏLİYEVƏ LƏTAFƏT ƏLİŞAH QIZI
BDU-nun Filologiya fakültəsinin
“Azərbaycan dili və nitq mədəniyyəti”
kafedrasının dosenti, fil.ü. f.d.
Z.Xəlilov küç.33

ENANTIOSEMİK MƏNANIN KONTEKSTDƏ AKTİVLİYİ

Müasir Azərbaycan dilinin lüğət tərkibi Azərbaycan xalqının təşəkkül və inkişaf tarixi ilə əlaqədar zənginləşmişdir. Dilin lüğət tərkibindəki sözlər mənaca müxtəlifdir, onlar müxtəlif məfhumlarla bağlıdır. Sözün müəyyən mənaya malik olması o deməkdir ki, söz müəyyən mənə sisteminə, müxtəlif mənə tiplərinə, başqa sözlərlə əlaqəyə girmək imkanına, söz yaratma və üslubi xüsusiyyətlərə malikdir. “Mənə insanın xarici aləmlə qarşılıqlı əlaqə və təsiri nəticəsində şüurda yaranır və formalaşır. Birgə həyat və fəaliyyət prosesində adamların beynində eyni və ya oxşar məfhumlar yaranır. İnsanın dərk etmə fəaliyyətində xarici aləm faktları şüur faktına çevrilərək mənənin əmələ gəlməsinə səbəb olur”(3,s.40). Hər hansı bir söz bu və ya digər bir anlayışın adını, təfəkkür kateqoriyası olan məfhumlardan birini ifadə edir. Məfhum əşyaya aid əsas və mühüm əlamətlərin məcmusudur. Mənə, hər şeydən əvvəl, məfhumun məzmunu ilə müəyyənləşdirilir, mənə məzmunu tamamlayır. Sözün məzmununa məfhumdan başqa, onun üslubi və emosional xüsusiyyətləri də daxildir.

Cəmiyyətdə baş verən dəyişikliklər dilin də inkişafına təsir edir. Dildəki sözlərin mənə kəmiyyəti zamanla dəyişir, yəni sözün mənası genişlənir, daralır, məcazlaşır. Sözün mənə həcmi onun işlədilməsindən asılıdır. Sözün mənə kəsb etməsi semantik təkamül proseslərinin nəticəsi olaraq və məcazi mənənin formalaşması qanunauyğunluqları sayəsində dəyişir. Sözlərin əksəriyyəti metaforik işlənməklə yeni məzmun qazanır.

Sözün fonetik tərkibinin sözün ifadə etdiyi əşyanın məzmunu ilə heç bir əlaqəsi yoxdur. Bu o deməkdir ki, əşya ilə onun tələffüz forması arasında, həmçinin səs kompleksi ilə məfhum arasında heç bir eyniyyət yoxdur. Eyni məfhum müxtəlif münasibətlərlə əlaqədar olaraq müxtəlif səs tərkibi ilə (sözlərlə) ifadə oluna bilər, yaxud eyni fonetik tərkibə malik olan söz müxtəlif məfhumları ifadə etmək xarakterinə malik ola bilər. Beləliklə, ünsiyyətin müxtəlif şəkildə təzahüründən asılı olaraq lüğət tərkibi qruplarının müxtəlif şəkildə, müxtəlif cəhətdən istifadəsi tələbləri meydana çıxır. “Buna görə də sözlər mətn içərisində müəyyən məqamlarla əlaqədar olaraq, müxtəlif mənə və mənə çalarlığına malik olur və müxtəlif emosional rəngə düşə bilər”(5, s.317).

Dilçilikdə eyni fonetik cildə malik olan sözün bir – birinə əks mənalar ifadə etməsi enantiosemiya hadisəsi adlanır. Burada sözün mənə həcmnin genişlənməsi antonimlik əlaqəsi nəticəsində yaranır. Məsələn, “keçinmək” sözü 1) dolanmaq, yaşamaq (“Qonşumuz yaxşı dolanır”), 2) ölmək (“Qonşumuz keçindi”); “qaldı” sözü 1) dayandı, hərəkətsiz oldu (“Yorulub yerində qaldı”), 2) uzun müddət davam etdi (“Xatirə qaldı”); “qaranlıq” sözü həm təhlükə və qorxu (“Onun qaranlıq keçmişi var”), həm də sakitlik və rahatlıq mənasında (“Kəndə qaranlıq çökmüşdü”) işlənərək antonim mənaları ifadə edir. Göründüyü kimi, bu sözlərdə daxili əksmənalılıq xüsusiyyətləri vardır.

Enantiosemiya yunan sözü olub “enantios” - əks, zidd, sema isə “işarə” deməkdir. Onun yaranma səbəbləri müxtəlifdir, adətən sözün tarixi inkişafı, metaforik istifadəsi və ya kontekstlə bağlıdır, dildaxili və dilxarici amillərlə müəyyənləşir. Fərqli coğrafi bölgələrdə və ya sosial qruplarda bir sözün müxtəlif mənalarda istifadə edilməsi ziddiyyətlər yarada bilər. Məsələn: “yaman” sözü bəzi bölgələrdə çox yaxşı mənasında (“Yaman yaxşı qızıdır”) işləndiyi halda, digər bölgələrdə isə, pis mənada istifadə olunur (“Yaman günün ömrü az olar”); “ağır” sözü - yavaş hərəkət edən, süst (“Maşın çox ağır gedir”) və hörmətli, sanballı (“Ağır adamdır”) mənasında; “qara” sözü - bərəkətli, bol (“Bu il qara il olacaq”) və qəm, kədər mənasında (“Qara günlər başladı”) və s. işlədilir. Burada mənə üslubi-emosional məzmunu uyğun olaraq dəyişir. Bu cür enantiosemiya hadisələri əsasən bölgələrin ləhcə fərqləri, tarixi inkişaf və məişət faktorları ilə bağlıdır. Bəzən bir sözün əvvəlki və yeni mənaları arasında ziddiyyət yaranır. Məsələn: “mənfi” sözü bəzən “pis” mənada, riyaziyyatda isə “dəyəri azaldan” kimi qəbul edilir. “Bu zidd mənə sözün inkişafı nəticəsində kəsb edilmişdir ki, buna ibtidai sinkretik mənə deyilir”(1,s.265).

Enantiosemiyanı omonimlərlə qarışdırmaq mümkündür, çünki hər ikisi müəyyən mənada bir sözün iki və ya daha çox fərqli mənə ifadə etməsi ilə bağlıdır. Bu onların oxşar cəhətlərindən biridir. Onlarda forma eyniliyi vardır. Digər oxşar cəhət isə hər iki halda sözlərin mənasının kontekstdən asılı olaraq dəyişməsidir, yəni sözün düzgün mənası kontekstdə aydınlaşır. Fərqli cəhətlər isə bunlardır: 1. Enantiosemik sözlərin zidd mənaları eyni əsas semantik sahəyə və əlaqəyə söykənir. Yəni, eyni söz həm bir mənəni, həm də onun tam əksini ifadə edir. Məsələn: qiymətsiz sözü bir mənada dəyəri olmayan (“Bu əşya qiymətsizdir” (məhiyyəti yoxdur), digər mənada isə dəyərlili (“Sənin verdiyin hədiyyə mənim üçün qiymətsizdir”(çox dəyərlidir) kimi anlaşılar. Omonimlərdə isə sözün mənaları arasında məntiqi və ya semantik əlaqə yoxdur, onlar tamamilə fərqli mənaları ifadə edən eyni səslənən sözlərdir. Məsələn, gül(çiçək) – gül(gülmək), qaz(quş növü) – qaz(torpağı qazmaq), yaz(ilin fəslı)-yaz (yazmaq feilinin əmr forması) və s. 2. Enantiosemik mənalar adətən tarixi inkişaf və ya metaforik genişlənmə nəticəsində yaranıb, çox vaxt eyni mənşəyə malikdir. Onların hər ikisində sözün orijinal mənası

və ya kök anlayışı qorunub saxlanılır. Məsələn, “qurban” sözündə həm fədakarlıq, həm də zərər çəkmək mənası olsa da, hər iki mənada insan duyğuları, həyatın reallığı və etik dəyərlərlə əlaqədar semantik elementlər mövcuddur. Omonimlər isə fonetikanın təsiri ilə müxtəlif mənşəli sözlərin təsadüfən eyni formada görünməsidir, həqiqi mənəli sözlərdir, məcazi yolla əmələ gəlmir. Deməli, əgər bir söz zidd mənalar ifadə edərsə, bu enantiosemiyadır, bir söz tamamilə fərqli və əlaqəsiz mənalara malikdirsə, bu omonimdir.

Enantiosemiyanın antonimlərə yaxınlaşması yalnız sözün bir-birinə əks olan mənalar ifadə etməsi ilə bağlıdır. Burada bir sözün daxili antonimlik yaratmasından söhbət gedir. Enantiosemiya həm təsdiq, həm də inkar məfhumu bildirir. “Antonimlər müxtəlif səs kompleksinə, fonetik tərkibə malik əks mənəli sözlər olduğu halda, onlar isə (enantiosemiya) eyni fonetik tərkibli, əks mənəli sözlərdir”(4,s.176). Enantiosemiyanın bu xüsusiyyətləri onun dilçilikdə və ünsiyyədə fenomen bir hadisə olduğunu göstərir. Bu hadisə dilin çevik və elastikliyini, zənginliyini, dinamik təbiətini nümayiş etdirir, insanlar arasındakı ünsiyyətin mənə qatlarını daha yaxşı anlamağa kömək edir.

Enantiosemik sözlər intonasiya vasitəsilə mənaları fərqləndirə bilər, lakin bu hər zaman əsas fərqləndirici xüsusiyyət deyil. Enantiosemiya daha çox kontekstlə bağlıdır. İntonasiya müəyyən hallarda sözün mənasının güclənməsinə, aydınlaşmasına, dəqiqləşməsinə kömək edə bilər. Bu, əsasən danışq dilində baş verir. “İntonasiya nitqin semantik mənasını genişləndirməklə yanaşı, fikrin ən incə çalarlarını da çatdırır”(6, s. 153). Emosional vurğu vasitəsilə sözün mənası dəyişə bilər. Məsələn: “kəsd” sözü neytral intonasiya ilə deyildikdə hərəkətin dayanmasını (“Külək kəsd”); vurğulu intonasiya ilə deyildikdə isə tərifi və ya hərəkətin təsir gücünü ifadə edə bilər (“Həkim xəstənin qanını necə kəsd!”) və s. İntonasiya, sözün məcazi və ya ironiya ilə işlədilməsində mühüm rol oynayır. Bu, enantiosemik mənaların təsirli şəkildə çatdırılmasını təmin edir. Məsələn, vurğulu intonasiya ilə “Dostum açıq insandır” dedikdə, həqiqətən şəffaf və dürüst bir insan nəzərdə tutulur. Sarkastik intonasiya ilə əksinə, sirr saxlamayan və ya qeyri ciddi bir şəxs başa düşülür.

Enantiosemiya dilin linqvistik və psixolinqvistik cəhətləri ilə meydana çıxır. Bu cəhətlər dili həm struktur, həm də insanın onu qəbul və emal etmə üsulu baxımından daha dərinlən başa düşməyə imkan verir. Enantiosemiya ilə dilin linqvistik aspektləri arasındakı əlaqələrə nəzər salaq: a). Semantik çoxmənalılıq – enantiosemik sözlər adətən polisemiya (bir sözün çoxmənalı olması) çərçivəsində yaranır, lakin onların mənası bir-birinə ziddir. Bu dilin semantik strukturunun çevikliyini və dinamikliyini nümayiş etdirir; b). Kontekstə bağlılıq – enantiosemik sözlərin mənası həmişə kontekstdən asılıdır. Bu, dilin sintaktik və pragmatik səviyyədə necə işlədiyini göstərir; c). Tarixi və etimoloji inkişaf – bir sözün zamanla həm öz ilkin mənasını, həm də sonradan əks mənə qazanmasını göstərir; d).

Morfoloji dəyişikliklərin təsiri – bəzən bir sözün eyni morfoloji forması, fərqli mənalar yaratmağa səbəb ola bilər. Bu, enantiosemiya ilə morfoloji struktur arasındakı əlaqəni göstərir.

Enantiosemiyanın dilin psixolinqvistik sistemi ilə də maraqlı əlaqələri vardır. Psixolinqvistika insan beyninin dili necə qavradığını və istifadə etdiyini araşdırır. “Bu sahə, dilin insanın daxili dünyası ilə necə əlaqəli olduğunu və nitqin psixoloji aspektlərini araşdırır”(2, s.45). Enantiosemik sözlər beyində zidd mənalar şəklində təmsil olunur. Bu mənaların hansı kontekstdə aktivləşəcəyini insanın situasiyanı necə dərk etdiyi müəyyənləşdirir. Məsələn, “qərribə qızıdır” ifadəsinin həm yaxşı qızıdır, həm də anormal qızıdır, qeyri-adi qızıdır kimi ironik və ya məcazi şəkildə deyilməsi kontekstdən asılıdır. Danışq dilində intonasiya və vurğu, beyinə enantiosemik sözün mənasını düzgün şərh etməyə kömək edir. İnsanlar bu qrammatik vasitələrdən mənanı müəyyənləşdirmək üçün intuitiv istifadə edirlər. Enantiosemik sözlərin mənalarını düzgün başa düşmək üçün beyində əlavə idrak yükü yaranır. Bu, insanların nitqi formalaşdırmaq üçün daha çox diqqət və analitik düşüncə sərf etməsinə tələb edir. “İnsan düşüncəsi nitq aktında və emosiyada öz həqiqi ifadəsini tapır”(7, s.27).

Enantiosemiya frazeoloji birləşmələrdə də müşahidə olunur. Frazeoloji birləşmələrin çoxu məcazi xarakter daşıdığı üçün onlar müxtəlif kontekstlərdə fərqli mənalar ifadə edə bilər. Bu məcazilik bəzən ziddiyyətli mənaların yaranmasına şərait yaradır. Məsələn: “can vermək” ifadəsi - 1) ölüm ayağında olmaq(“Qonşumuz can verir”); 2) həyat vermək, diriltmək kimi(“Həkim xəstəyə can verdi”) frazeoloji əksliklər yaratmışdır. Eyni ifadə həm müsbət, həm də mənfi mənə kəsb edir. Bəzi nümunələrə nəzər salaq: “dil açmaq” – 1).danışmağı öyrənmək(“Uşaq dil açmağa başladı”), 2). kiməsə qarşı kobud danışmaq, lağ etmək(“Mənə dil açmısan”); “başını itirmək” – 1).çaşqınlıq vəziyyətinə düşmək(“O qədər qorxdu ki, başını itirdi”), 2). sərbəst olmaq, özünü idarə edə bilməmək(“Sevincindən başını itirmişdi”); “ayağı yer almaq” – 1). öyünmək(“İşdə ayağı yer aldı”), 2). hərəkət etməyə başlamaq(“Uşağın artıq ayağı yer alıb”) və s. Göründüyü kimi, frazeoloji birləşmələr metaforik mənalarını genişləndirdikcə ziddiyyətli (enantiosemik) mənalar qazanır. Frazeoloji enantiosemiya bəzən ünsiyyətdə çaşqınlıq yarada bilər, xüsusilə , əgər kontekst qeyri-müəyyən olarsa və qarşı tərəf ifadənin məcazi və ya birbaşa mənasını düzgün başa düşməzsə. Məsələn, “Dilini saxla!” ifadəsi bir kontekstdə susmağı , başqa bir kontekstdə isə dilinə sahib çıxmağı, diqqətli danışmağı ifadə edə bilər.

Frazeoloji birləşmələrdə enantiosemiya dilin mənə baxımından zənginliyini göstərir, məcazi mənanın çevikliyini, kontekstin əhəmiyyətini və ironiya kimi məqamların ünsiyyətə təsirini vurğulayır. Enantiosemik sözlər dilin kommunikativ potensialında mühüm rol oynayır, dil istifadəçilərinə sözləri daha yaradıcı şəkildə işlətmək imkanı verir, dinləyicinin diqqətini cəlb etməyi təmin edir. İnsanlar fikri

düzgün çatdırmaq üçün müxtəlif mənaları araşdırmağa, düşünməyə çalışırlar. Məhz bu zaman ünsiyyət daha təsirli, mənalı və emosional ola bilər.

Enantiosemiya bədii üslubun formalaşmasında mühüm rol oynayır, dilin üslubi və poetik imkanlarını genişləndirir. Şeir dilində enantiosemiyaya tez-tez rast gəlinir, çünki poetik ifadələr çox vaxt məcazi mənaya malik olur, bu isə şeirin alt mənalarını araşdırmağa təşviq edir. Məsələn:

Dünya həm gülzar, həm də xar olar,
Gülmək istərsən, səni zərbə vurur. (Xaqani Şirvani).

“Gülzar” sözü bir tərəfdən dünyanın gözəlliyini, digər tərəfdən isə onun müvəqqəti və aldadıcı olmasını ifadə edir. Eyni zamanda “gülmək” həm sevinmək, həm də təhlükə ilə üzləşmək mənasında işlədilmişdir.

“Gülər üzlüdür hər kim ki, içində bir qəm yox,
Gülər, lakin gülüşlərdə gizlənər min ah.” (M. Füzuli).

Burada “gülər” sözü bir tərəfdən sevinc, xoşbəxtlik ifadə edir, digər tərəfdən isə bu sevincin saxta olduğunu və altında qəm gizləndiyini göstərir. Eyni ifadə iki zidd emosiyaları çatdırır.

“El bilir ki, sən mənimsən,
Yüz il də keçsə, yenə mənimsən.” (M.Ə.Sabir).

“Mənimsən” ifadəsi burada həm mülkiyyətçi düşüncə ilə bağlı sevgi tələbi, həm də ironiya ilə vurğulanan sosial tənqid ifadə edir.

“Sənən ümid, yanar qəlbimdə yenidən,
Hər sönüş bir doğuş deməkdir bəzən.” (Əli bəy Hüseynzadə).

Burada “sönmək” sözü həm ümidlərin itməsi, həm də yeni başlanğıca zəmin hazırlamaq mənasında işlədilir.

“Düzlüklər əyilir sözlərdə,
Əyilənlər düzəlir izlərdə.” (R.Rza).

Burada “düzlük” sözü həm doğruluq, həm də məkan mənasında işlədilməklə oxucuya ziddiyyətli bir mənzərə təqdim edilir və həyatın dəyişkənliyi vurğulanır.

Yazıçılar ironiya, sarkazm və metaforik məna yaratmaq üçün enantiosemiyadan istifadə etməklə əsərin məna dərinliyini artırır, oxucunu düşünməyə sövq edir. Bu ifadələr bədii əsərlərdə personajların daxili dünyasını, hisslərini, emosional vəziyyətini göstərməyə kömək edir, xüsusilə dramatik əsərlərdə konfliktləri, ziddiyyətləri açmağa, personajlar arasındakı mübahisələri, daxili diemmanı və ya əks fikirləri daha təsirli formada təqdim etməyə imkan verir. Məsələn: “Mənim bəxtim elə açıldı ki, indi yalnız bu kənddə çürümək qaldı”(M.F.Axundov, “Hekayəti-Müsyö Jordan və Dərviş Məstəli Şah”). “Burada “bəxtin açılması” ifadəsi həm müsbət, həm də mənfi ironiya ilə istifadə olunmuşdur; “Xilas olmaq istəyirdim, amma xilasım yeni bir mübarizəyə çevrildi”(Mir Cəlal Paşayev, “Bir gəncin manifesti”) cümləsində “xilas” ifadəsi həm mübarizənin nəticəsi, həm də başlanğıcı kimi başa düşülür;” “Poçt qutusu gəldi, guya hər şey

düzələcəkdi, amma nə dəyişdi ki?”(C.Məmmədquluzadə, “Poçt qutusu”). “Düzəlmək” ifadəsi həm ümid, həm də ironik təəssüf mənasında işlənmişdir; “Sevilin azadlığı, mənim ən böyük xoşbəxtliyimdir, amma bu azadlıq bizi hələ çox imtahana çəkəcək.” (C.Cabbarlı, “Sevil” dramı). Burada “azadlıq” həm sevinc, həm də çətinlik gətirən bir hal kimi təqdim edilir. Bu nümunələr göstərir ki, enantiosemik ifadələr həm klassik, həm də müasir Azərbaycan ədəbiyyatında mühüm yer tutur. Ümumilikdə, yazıçı və şairlər bu yolla cəmiyyətin sosial-mədəni problemlərini və insan psixologiyasını açıb göstərməyə nail olurlar. Bu səbəbdən enantiosemiya bədii əsərlərdə həm dilçilik, həm fəlsəfi dərinlik, həm də estetik baxımdan böyük əhəmiyyətə malikdir.

Bədii ifadə vasitəsi kimi enantiosemiyalar antiteza, oksimoron kimi işlənə bilər. Onlar arasında müəyyən oxşarlıqlar olsa da, müxtəlif dil hadisələridir və birbaşa bir- birinin əvəzinə işlənilə bilməz. Antiteza iki zidd fikrin və ya anlayışın qarşılaşdırılaraq bir mətn və ya ifadə daxilində vurğulanmasıdır. Enantiosemiya isə bir sözün və ya ifadənin öz daxilində zidd mənalar ifadə etməsidir. Əgər enantiosemik bir söz və ya ifadə bədii mətnə iki zidd məna yaratmaq məqsədilə işlədilsə, həmin məna antitez təsiri yarada bilər. Məsələn: “O qədər ağladı ki, sanki gülürdü” cümləsində “ağlamaq” sözü həm kədəri, həm də sevincdən gələn göz yaşlarını ifadə edir. Bəzi hallarda oksimoron ifadələr də enantiosemik xüsusiyyət daşıya bilər. Əgər oksimoron ifadə kontekstdə zidd mənalar daşıyarsa, bu enantiosemik ola bilər. Məsələn: “müqəddəs günah” ifadəsi həm günahın cəmiyyətdə qəbul edilməyən tərəfini, həm də onun mənəvi və ya pozitiv məna daşıyan tərəfini (məsələn, qurban vermək) göstərə bilər. Lakin oksimoron enantiosemiya deyil, oksimoron iki ayrı sözü birləşdirərək ziddiyyət yaradırsa, enantiosemiya isə bir sözdə və ya ifadədə daxili ziddiyyəti ortaya çıxarır.

Beləliklə, enantiosemiya təkcə maraqlı bir semantik hadisə deyil, həm də dilin inkişafı, zənginləşməsi və kommunikativ funksiyasının genişlənməsi baxımından əhəmiyyətli bir aspektdir: 1). Enantiosemiya dilin dinamik və çevik təbiətini göstərir. Eyni sözün müxtəlif və bəzən ziddiyyətli mənalar ifadə etməsi dilin müxtəlif situasiyalara uyğunlaşma qabiliyyətini nümayiş etdirir, məcaziliyi artırır və ifadə vasitələrini zənginləşdirir. 2). Enantiosemiya nitqin dəqiqliyi və mənanın düzgün qavranılması üçün kontekstin əhəmiyyətini göstərir. İnsanlar kontekst vasitəsilə mənaları fərqləndirməyi və başa düşməyi öyrənir. 3). Enantiosemiya dilin tarixi inkişafının və mədəni təsirlərin izlərini daşıyır. Bir sözün bir-birinə zidd mənalar qazanması onun keçmişdə necə istifadə edildiyi və yeni kontekstlərdə necə dəyişdiyini göstərir. 4). Enantiosemik sözlər və ifadələr sosial və mədəni fərqləri əks etdirir. Fərqli cəmiyyətlərdə bir sözün mənaları müxtəlif şəkildə inkişaf edə bilər. 5). Enantiosemiya ünsiyyətdə kreativliyi və effektivliyi gücləndirir, insan beyninin dilin ziddiyyətli mənalarını necə qavradığını öyrənməyə imkan verir.

Ədəbiyyat siyahısı

1. Adilov M., Verdiyeva Z., Ağayeva F. Azərbaycan dilinin semasiologiyası. Bakı, "Elm", 2019, 304 s.
2. Əsgərov M. Linqvo – psixoloji vahid nəzəriyyəsi. Bakı, "Elm və Təhsil, 2015, 191 s.
3. Həsənov H. Müasir Azərbaycan dilinin leksikası. Dərslik. Bakı, "Nurlan" nəşriyyatı, 2005, 452 s.
4. Xəlilov B. Müasir Azərbaycan dilinin leksikologiyası. Bakı, "Nurlan" nəşriyyatı, 2008, 442s.
5. Qurbanov A. Müasir Azərbaycan ədəbi dili. I cild (2 cildə). Bakı, "İmak" mətbəəsi, 2019, 464 s.
6. Виноградов В.В. О теории художественной речи. Москва, Высшая школа, 1971, 240 стр.
7. Шаховский В.И. Лингвистическая теория эмоций: монография. Москва, Гнезис, 2008, 416 стр.

Xülasə

Açar sözlər: enantiosemiya, antonim, omonim, əks məna, kontekst, frazeoloji enantiosemiya, ünsiyyət.

Məqalədə eyni sözün fərqli kontekstlərdə bir-birinə zidd mənalar ifadə etməsindən, onların yaranma səbəblərindən bəhs edilir. Enantiosemik sözlərin məna həcmnin genişlənməsi antonimlik əlaqəsi nəticəsində meydana gəlmişdir. Məqalənin məqsədi ünsiyyət zamanı insanların kontekstə uyğun olaraq dilin ziddiyyətli mənalarını düzgün fərqləndirməsinə istiqamət verməkdir. Enantiosemiya dilçilikdə az tədqiq edilmişdir. Dilin və cəmiyyətin inkişafı, insanlar arasında sosial və coğrafi fərq eyni sözlərin niyə ziddiyyətli mənalar qazandığını hər dövrdə araşdırmağa imkan verir. Mövzunun yeni aspektdə tədqiq olunması həm dilin daxili strukturunun, kontekstlə bağlı semantik xüsusiyyətlərinin öyrənilməsi, həm də müasir dövrdə ünsiyyətin daha anlaşıqlı olması, psixolinqvistik proseslərin başa düşülməsi üçün aktualdır. Məqalədə enantiosemiyanın antonim və omonimlərlə oxşar və fərqli cəhətləri izah olunmuşdur. Burada həmçinin intonasiyanın enantiosemik mənaların fərqləndirilməsində köməkçi rolundan bəhs edilmiş, lakin mənanın tam açılması üçün kontekstin vacibliyi vurğulanmışdır. Məqalədə enantiosemiyanın dilin linqvistik və psixolinqvistik aspektləri ilə əlaqəsi geniş şərh edilmişdir. Tədqiqat işində frazeoloji enantiosemiya haqqında söhbət açılmış, bədii əsərlərdə enantiosemiyanın bədii ifadə vasitəsi kimi əhəmiyyəti, onun antiteza və oksimoronla oxşar və fərqli cəhətləri müqayisə edilmişdir.

Sonda enantiosemiyanın dilin inkişafı, zənginləşməsi və kommunikativ funksiyasının genişlənməsi baxımından əhəmiyyəti göstərilmişdir.

Лятафет Алиева

Активность энантиосемического значения в контексте

Резюме

Ключевые слова: энантиосемия, антоним, омоним, противоположное значение, контекст, фразеологическая энантиосемия, коммуникация.

В статье речь идет о внутрисловной антонимии, или поляризации значений внутри одного слова, т.е. о способности одного того же слова выражать противоположные значения в разных контекстах, о причинах данного феномена. Расширение объема энантиосемических слов возникает в результате антонимической связи. Цель настоящей статьи - направленность на правильную дифференциацию противоположных значений в языке соответственно контексту в процессе коммуникации. Следует отметить, что энантиосемия мало изучена в языкознании. Развитие языка и общества, социальные и географические различия между людьми во все времена позволяют разъяснить причину приобретения словом противоположных значений. Исследование данной темы в новом аспекте актуально как для изучения внутренней структуры языка, семантических особенностей, связанных с контекстом, так и для большей доступности коммуникации, понимания психолингвистических процессов на современном этапе. В статье разъясняются сходства и различия между энантиосемией и антонимией, омонимией. Отмечается также вспомогательная роль интонации в дифференциации энантиосемических значений, однако подчеркивается важность контекста для полного понимания семантики. В статье подробно разъясняется связь энантиосемии с лингвистическими и психолингвистическими аспектами языка. В исследовании особое внимание уделяется и фразеологической энантиосемии, отмечается значимость энантиосемии как средства образной выразительности в художественных произведениях. В заключении отмечается значимость энантиосемии в развитии, обогащении языка и расширении его коммуникативной функции.

Latafat Aliyeva

Activity of enantiosemic meaning in context

Summary

Keywords: enantiosemy, antonym, homonym, opposite meaning, context, phraseological enantiosemy, communication.

The article deals with the intraword antonymy, or polarization of meanings within a word, i.e. the ability of the same word to express opposite meanings in different contexts, and the reasons for this phenomenon. The expansion of the volume of enantiosemic words occurs as a result of antonymic connection. The purpose of this article is to

focus on the correct differentiation of opposite meanings in the language according to the context in the communication process. It should be noted that enantiosemy has been little studied in linguistics. The development of language and society, social and geographical differences between people at all times allow us to explain the reason for the acquisition of opposite meanings by a word. The study of this topic in a new aspect is relevant both for the study of the internal structure of language, semantic features associated with context, and for greater accessibility of communication, understanding of psycholinguistic processes at the present stage. The article explains the similarities and differences between enantiosemy and antonymy, homonymy. It also notes the auxiliary role of intonation in differentiating enantiosemic meanings, and also emphasizes the importance of context for a complete understanding of semantics. The article explains in detail the connection between enantiosemy and linguistic and psycholinguistic aspects of language. The study pays special attention to phraseological enantiosemy, noting the importance of enantiosemy as a means of figurative expressiveness in literature. The conclusion notes the importance of enantiosemy in the development, enrichment of language and expansion of its communicative function.

Rəyçi: BDU, fil. ü. f. d., dosent Rəhilə Quliyeva